

İHYA

İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi
International Journal of Islamic Studies

OSMANLI KURULUŞ DEVRİ FAKİHLERİNDEN ALÂEDDİN ESVED'İN HAYATI VE ESERLERİ*

THE LIFE OF ALAADDIN ASWAD FROM OTTOMAN ESTABLISHMENT SCHOLARS
AND HIS BOOKS

Ensar ASLAN

Dr., İzmir Dini Yüksek İhtisas Merkezi Müdürlüğü Eğitim Görevlisi
e-mail: ensarmol@hotmail.com

Kemal YILDIZ

Prof. Dr. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.
e-mail: kemal.yildiz@marmara.edu.tr
orcid.org/0000-0003-4824-922X

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received: 25 Ağustos 2020/ 25 August 2020
Kabul Tarihi / Accepted: 11 Ocak 2020 / 11 January 2020
Yayın Tarihi / Published: 15 Ocak 2021 / 15 January 2021
Yayın Sezonu / Pub Date Season: Ocak-Bahar/ January – Spring 2021
Cilt / Volume: 7, Sayı / Issue: 1, Sayfa / Pages: 321-343.

Cite as / Atıf: Aslan, Ensar-Yıldız, Kemal. “Osmanlı Kuruluş Devri Fakihlerinden Alâeddin Esved’in Hayatı Ve Eserleri [The Life of Alaaddin Aswad from Ottoman Establishment Scholars and His Books]”. İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi- İhya International of Islamic Studies 7/1 (Ocak/January 2021), 321-343.

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

* Bu makale, yazarın *Osmanlı Âlimlerinden Alâeddin Esved'in “el-İnâye fî şerhi'l-Vikâye” Adlı Eseri Çerçevesinde Fıkah İlmindeki Yeri* adlı doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Öz

Osmanlı Devleti'nin küçük bir beylikten cihan imparatorluğuna dönüşmesinde, maddi imar ve fetih hareketlerinde bulunan devlet erbabı ve askerî erkânın olduğu kadar, manevi fetih faaliyetleriyle, Şeyh Edebâli ile başlatılabileceğimiz ilim ve gönül erbabının da katkısı büyüktür. Maddi gelişmenin yanında ilim, irfan ve hikmetle bütünleşen manevi inkişâfın gereğinin ve ehemmiyetinin farkında olan Osmanlı sultanları, fethettikleri şehirlere evvela ilim merkezleri kurmuşlardır. Bu merkezlerden ilki İznik Medresesi'dir. Bu medrese ve devam eden süreçte açılan Osmanlı medreseleri, Selçuklu, İlhanlı ve Nizâmîye Medreseleri çizgisinde oluşan İslâm medrese geleneğinin bir devamıdır.

Alâeddin Ali Esved de Dâvûd el-Kayserî ve Necmeddin Kürdî'den sonra İznik Medresesi'nde vazife yapan ve bir yandan tedris, bir yandan telif ile meşgul olarak Osmanlı Devleti'nin kuruluş devrinde iz bırakan, ama bugüne kadar yeterli ilgiye mazhar olamamış önemli bir şahsiyettir. Bu makale, kuruluş devri Osmanlı ulemasından önemli bir ilim erbabı Alâeddin Ali b. Ömer el-Esved'in (v. 800/1397) hayatını ve eserlerini tespit etmeye çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: Alâeddin Esved, Hanefî Fıkhi, Medrese, İznik, el-Vikâye

Abstract

In the transformation of the Ottoman Empire from a small principality to a world empire, not only the state masters and military officials who were involved in material development and conquest movements, but also the scientists that we could start with the spiritual conquest activities, with Sheikh Edebali, contributed greatly. Besides financial development; being aware of the necessity and importance of spiritual development, which is integrated with science, wisdom and wisdom, the Ottoman sultans established science centers in the cities they conquered. The first of these centers is Iznik Madrasa. This madrasa and the Ottoman madrasas, which were opened in the ongoing process, are a continuation of the Islamic madrasa tradition in line with the Seljuk, Ilhanli and Nizamiye Madrasas.

Alâeddin Ali Esved is also an important person who worked in Iznik Madrasa after Dâvûd al-Kayserî and Necmeddin Kürdî and left a mark in the founding period of the Ottoman Empire by dealing with education and royalty on the one hand, but did not receive sufficient attention until today.

This study aims to investigate the life, personality and scientific heritage of Alaaddin Ali b. Omar al-Aswad, an important personality of scholarship of Ottoman establishment period.

Keywords: Alaaddin Aswad, Hanafi Fiqh, Madrasah, Iznik, al-Wiqaye.

Extended Abstract

In the transformation of the Ottoman Empire from a small principality to a world empire, not only the state masters and military officials who were involved in material development and conquest movements, but also the scientists that we could start with the spiritual conquest activities, with Sheikh Edebali, contributed greatly. Besides financial development; Being aware of the necessity and importance of spiritual development, which is integrated with science, wisdom and wisdom, the Ottoman sultans established science centers in the cities they conquered. The first of these centers is Iznik Madrasa. This madrasa and the Ottoman madrasas, which were opened in the ongoing process, are a continuation of the Islamic madrasa tradition in line with the Seljuk, İlhanlı and Nizamiye Madrasas.

Alâeddin Ali Esved is also an important person who worked in Iznik Madrasa after Dâvûd al-Kayserî and Necmeddin Kürdî and left a mark in the founding period of the Ottoman Empire by dealing with education and royalty on the one hand, but did not receive sufficient attention until today.

Alaeddin Esved, whose date of birth we could not find information in the sources, is from Afyon Karahisar. He died in Iznik in 26 Muharrem 800/1397.

Until those who were personally trained in Ottoman madrasahs became professors, the professors who worked in the first Ottoman madrasahs were either born and raised in Anatolia or were born in Anatolia and returned after completing their education in ancient Islamic science centers such as Egypt, Iran, Damascus and Central Asia. They came to the Ottoman country after they were born outside of Anatolia and grew up there.

After receiving his first education in his hometown, Alaeddin Asved went to Iran at a young age for specialization in accordance with the educational understanding of the period. There is no record about which city of Iran and from which teachers he took lessons. Excluding the record he used from Cemâleddin Aksarâyî, it was not possible to determine from whom he learned lessons from the limited information in the sources.

After completing his education, he was appointed first as an orator and then as a professor.

During his long years as a professor, he raised such scholars as Molla Fenari, who was a Sheikh of Islam, Çandarlı Halil Hayreddin Pasha, an important statesman and commander, and his son Hasan Pasha, who became famous for his works on the Arabic language.

Biographers describe Alaeddin Aswad as "a scholar, amil, virtuous, perfect and a seasonal philosopher with ulm-i muenevvia". In the Qataib on the biography of Hanafi fukhaha written by Crimean Ottoman scholar Kefevi Mahmud b. Suleiman (d. 990/1582), while Alaeddin Aswad is introduced, in addition to the above, the title of "bari b (master, magnificent, talented)" is given, and it is called "Sheikh and Imam, who have manifested in mental and transmitted sciences, gathered numerous kinds of sciences in himself." It is recorded that he reached the rank of fadl and perfection in his education in the land of Persia, was skilled in the sciences, surpassed his peers and was a cavalryman of the field of science.

Again, as it can be understood from the statements of Kefevi in Qataib, Alaeddin Aswad served to spread knowledge in the Iznik madrasah where he was appointed to give lectures and fatwa, wrote beautiful works, had debates with imams and scholars, and even taught scholars. Fadil people appreciated the beauty in his words, appreciated his maturity in his virtue, and reserved high positions for him.

It is possible to say that the Ottoman royalty tradition started with Alaeddin Aswad, at least with regard to fiqh. Besides his education activities, Alaeddin Esved wrote works that are all annotated:

1. *al-Înâye fî annotation'l-Vikâye*

This work of Alaeddin Aswad is the commentary on Burhanüşşeria, which is one of the main texts of the Hanafî sect, on his work called al-Vikaye on the furu-i fiqh. This work was taught in madrasahs.

2. *Sharhu'l-Mughni fi'l-usûl*

This book of Alaeddin Aswad is the commentary on al-Mughni written by a Hanafi scholar, Ömer Habbazi (d. 691/1292), on his famous work on the method of fiqh. Three copies of this work, which is thought to have not survived, were found in different libraries around the world.

3. Künûzü'l-envâr fî annotation Rumûzi'l-esrâr

This work of Alaeddin Aswad is about the fiqh method and is his commentary on the rumûzu'l-esrâr written by Abu Bakr Ibrahim . Only Nuruosmaniye Library, only one copy of it was registered in no.1334. This work has a historical significance in terms of dedication tradition. Also; although it is an annotation, it is important to present the work, which is stated to be a copyright and left its text behind in some evaluations, to the benefit of the world of science, especially in terms of shedding light on the Ottoman science tradition of the establishment period.

4. Haşiye ala Şerhi ve Tertibi Mosque's-deaf

This work, which is attributed to Alaeddin Aswad in some of the bibliography sources, is a hashie written on the work of Sadrushşehid Hüsameddin Ibn Mâze (d. 536/1141), often referred to as Camiu's-Sadrîşehid. In some sources, it is attributed to Alaeddin Trablusî.

5. Sharhu'l-Îzâh fî'l-maânî ve'l-beyân

This work of Alaeddin Aswad is an commentary of Hatip al-Kazvînî (d. 739/1338) on el-Îzâh fî'l-meânî ve'l-beyân and has not reached today.

Apart from these, we have determined that the works named Şerh-i Müşkilâti Quran, Şerh-i Müşkilâti ehâdîs, Mecmau'l-fuâd, Keşşâf Tefsiri Hâşiyesi attributed to him in some sources do not belong to him.

Alaeddin Aswad's works are important works written on works that are considered basic in the relevant field of science, and some of them are dedicated to the dignitaries of the state. Alâeddin Aswad took his place in the history of Ottoman science by raising distinguished personalities and by commenting such important works during his profession. These works are waiting for a hand to be extended to them in order to avoid extinction and to protect the accumulation and scientific trust inherited from the past. In this context, today's researchers have great duties.

GİRİŞ

Ülkemizde ilahiyat alanında yapılan çalışmaların daha çok konu merkezli olduğu, şahıs merkezli çalışmaların ise genellikle meşhur eserler ve Arap müellifler etrafında yoğunlaştığı, Osmanlı müelliflerinin hayatı ve eserlerini konu edinen –özellikle kuruluş devrine ait– çalışmaların ise gayet az olduğu göze çarpmaktadır. Alâeddin Ali Esved de Osmanlı Devleti'nin kuruluş devrinde iz bırakan, ama bugüne kadar yeterli ilgiye mazhar olamamış önemli bir şahsiyettir. Alâeddin Esved, hatiplik ile başladığı ilmî kariyerini Orhan Gazi tarafından kurulan Osmanlı Devleti'nin ilk medresesi İznik Orhâniye'sinde Dâvûd-i Kayserî (v. 751/1350) ve Necmeddin Kürdî'den sonra müderrislik yaparak sürdürmüştür. Uzun tedaris yıllarında bir yandan ders okutup öğrenci yetiştirirken, diğer yandan seleflerinden farklı olarak telif ile de meşgul olmuştur. Önemli metinler üzerine mufassal şerhler kaleme alması ve mühim şahsiyetler yetiştirmesi Alâeddin Esved'in yakından tanınmasını gerekli kılmaktadır.

Bu makale biyografi kaynaklarındaki sınırlı malumatın sunduğu imkân ölçüsünde böyle mühim bir şahsiyetin ve eserlerini tanıtmayı hedeflemektedir.

Müellifin hayatı ve eserleri için Taşköprizâde'nin *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye*'si, Mecdî Efendi'nin, (Mehmed el-Edirnevî), *Hadâiku's-Şekâik*'i, Kâtib Çelebi'nin, *Kesfû'z-zunûn*'u, Bağdatlı İsmail Paşa'nın, *Hediyetü'l-ârifin ve Esmâü'l-müellifin*'i, Kefevî Mahmud b. Süleyman'ın *Ketâibü A'lâmi'l-Ahyâr*'ı, Abdülhay el-Leknevî'nin, *el-Fevâidü'l-behiyye*'si, Bursalı Mehmet Tahir'in, *Osmanlı Müellifleri* gibi kadim biyografik ve bibliyografik eserlerin yanında, Gelibolulu Mustafa Ali Efendi'nin, *Kitabü't-târîh-i künbü'l-abbâr*'ı, Nişancı Mehmet Paşa'nın, *Nişancı Mehmet Paşa Taribi*, Hoca Sadettin Efendi'nin, *Tâcü't-Tevârib*'i, Âşıkpaşazâde Derviş Ahmed Âşıkî'nin, *Tevârib-i âli Osmân (Âşıkpaşazâde Taribi)* ve İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın, *Osmanlı Taribi* gibi tarih eserlerine sıkça başvurulmuştur. Mezkûr kaynakların yanında Alâeddin Esved'in kaleme aldığı eserlerine de müracaat ile malumatın teyidi sağlanmaya çalışılmıştır.

ALÂEDDİN ESVED'İN HAYATI

1. İsmi

Biyografi ve bibliyografi eserlerinde müellif, Mevlâ Alâeddin Ali b. Ömer el-Esved olarak tanıtılmaktadır.¹ Müellif kendi eserlerinde de bunlara dedesinin adı olan Ali'yi² ve “el-

¹ Taşköprizâde İsamuddin Ahmed b. Mustafa, *eş-Şakaiku'n-nu'maniyye fi 'ulemai'd-Devleti'l-Usmaniyye* (Beirut: Daru'l-kitabi'l-arabi,1975), 9; Mecdî Efendi, Mehmed el-Edirnevî, *Hadaiku's-Sakaik: Şakaik-i Nu'maniyye ve Zeyilleri*, nşr. Abdulkadir Özcan (İstanbul:1989), 29; Kâtib Çelebi, *Kesfû'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, nşr. Şerâfeddin Yalıtıkaya (Beirut: Dâru İhyâ'it-turâsî'l-Arabî, ty.) 1/211, 2/1749, 2021; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin ve Esmâü'l-müellifin*, (İstanbul: 1951), 1/726; Abdülhay el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fi teracimi'l-Hanefiyye*, (Kahire: Daru'l-kitabi'l-İslami, ty.), 116; Şemseddin Sâmî, *Kamûsü'l-Âlâm* (Ankara: Kaşgar, 1996), 4/3168; Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Amire Matbaası, 1334/1915), 1/351; Zirikli, Hayreddin, *el-A'lâm, Kâmûsü'n Terâcim li-eşberi'r-ricâli ve'n-nisâi mine'l-'Arabi ve'l-müsta'rabine ve'l-müştarikin* (Beirut: Dâru'l-İlmi lilmelâyin, 2006), 4/316.

² Alâeddin el-Esved, *Künûzü'l-envâr fi şerhi Rumûzü'l-esrâr* (İstanbul: Nuruosmaniye Kütüphanesi, 1334), 1a.

Karahisârî” nisbesini de eklemektedir.³ Bazı kaynaklarda da “er-Rûmî” nisbesiyle anılmaktadır.⁴ Buna göre müellifin adı Ali, babasının adı Ömer, dedesinin adı da Ali, lakabı Alâeddin el-Esved'dir.⁵ Talebeleri ve Rum ahâlisi arasında Kara Hoca namıyla maruftur.⁶ *Nişancı Tarihi*'nde Molla Kara Ali⁷ şeklinde, *Tâcü't-tevarih*'de ise Molla Kara Alâeddin şeklinde geçmektedir.⁸ Aslen Afyonkarahisarlı⁹ olduğu için Karahisârî ve Anadolu yöresinde yaşadığı için de Rûmî nisbeleriyle anılmaktadır.¹⁰

2. Doğum Yeri ve Yılı

Kaynaklarda Alâeddin Esved'in doğum tarihi ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak vefat tarihinden hareketle (800/1397)¹¹ onun VIII/XIV. yüzyılın başlarında doğduğu tahmin edilebilir. Bununla birlikte Orhan Bey (v. 763/1362), Sultan I. Murat (v. 791/1389) ve Yıldırım Bayezid (v. 805/1403) dönemlerinde yaşadığı kesindir. Orhan Bey'in 731/1331'de İznik'i fethettikten sonra orada inşa ettiği medresenin hatipliğine Alâeddin Esved'i getirdiği¹² düşünülünce müellifin bu yıllarda en azından yirmili yaşlarda olduğu, dolayısıyla m. XIV. yüzyılın başlarında doğduğu ve uzun bir ömür sürdüğü anlaşılmaktadır.¹³

Doğum yeri ile ilgili de net bir bilgi bulunmamakla birlikte Karahisârî nisbesinden onun Afyon'da doğduğunu söylemek mümkündür.

³ Alâeddin el-Esved, *el-İnâye fî şerhi'l-Vikâye* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu, 590), 1b; a.mlf, *Şerhu'l-muğni fî usûli'l-fıkıh* (Dublin: Chester Beatty Kütüphanesi, 3590), 191b.

⁴ Bağdatlı, *Hediyetü'l-arifin*, 1/726.

⁵ Osmanlı geleneğinde özellikle ilmiye mesleğinde belli başlı isimlere ait yaygın olarak kullanılan lakaplar vardır. Ahmed'in "Şemseddin", Ali'nin "Alâeddin", Hüseyin'in "Hüsâmeddin", Mahmud'un "Bedreddin", Mustafa'nın "Muslihuddin", Yûsuf'un "Sinâneddin" veya "Ziyâeddin", İbrahim'in "Tâceddin", İlyas'ın "Fahredden" veya "Şücâüddin" ile kullanılması yaygındır. Mehmet İşpirlî, "Lakap", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/67.

⁶ Kefevî, Mahmud b. Süleyman el-Hanefî, *Ketâbü a'lâmi'l-ahyâr min fukahâ-i mezhebi'n-Nu'mâni'l-mubtâr* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 1931), 314a-b; Taşkoprîzâde, *Şakâik*, 9; Leknevî, *el-Fevaid*, 116; Şemseddin Sâmî, *Kamûs*, 4/3168.

⁷ Nişancı Mehmet Paşa, *Nişancı Mehmet Paşa Tarihi ve Osmanlı Tarihi Zeyli, Hâdisât* (İstanbul: Kamer Neşriyat, 1983), 110.

⁸ Hoca Sadettin Efendi, *Tâcü't-Tevarih*, haz. İsmet Parmaksızoğlu, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992), 5/7.

⁹ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/351.

¹⁰ Son dönemde yapılan bazı araştırmalarda, Şerefüddin Mukbil Paşa vakfiyesinden yola çıkılarak, Orhan Gazi'nin annesi Malhun Hatun'un Şeyh Edebâlî'nin kızı olmadığı, Ömer adındaki bir zatın kızı olduğu, Alâeddin Esved'in babasının adının da Ömer olması hasebiyle Alâeddin Esved ile Malhun Hatun'un kardeş oldukları, dolayısıyla Alâeddin Esved'in Orhan Gazi'nin dayısı olabileceği iddia edilmektedir. (Vedat Turgut, "Osman Gazi'nin Hanımları ve Çocukları", *Vakanüvis: Uluslararası Tarîh Araştırmaları Dergisi*, Söğüt Özel Sayısı (2019), s. 67-71.)

¹¹ Mecdî, *Hadâik*, 29; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, 1/211; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/352.

¹² Derviş Ahmed Âşıkî, *Tevârih-i âli Osmân (Aşıkpaşazâde Tarihi)* (İstanbul: Matbaa-i âmire, 1332/1913), 43.

¹³ Ünlü seyyah İbn Battuta'nın (v. 770/1368-69) m. 1333'te İznik'i ziyaretinde yanında kaldığı Hacı Alâeddin Sultan Öyükî (Eskişehirli) adlı fakihin müellifimizle aynı kişi olduğu düşünenlerin (Sefa Öcal, "Alâeddin-i Esved (Kara Hoca) ve İznik Medresesi", *Türk Dünyası Tarîh Dergisi*, 93, (Eylül, 1994), 46) bu bilgisi doğru ise müellifimizin bir asra yakın yaşadığı ileri sürülebilir. Ama biyografi kaynaklarında müellifimizin bu isimle anıldığını tesbit edemediğimizden bu zatın farklı bir kişi olduğu kanaatindeyiz.

3. Vefatı

Bir çok âlim gibi doğum tarihi ve yeri kayıt altına alınmayan müellifin vefat tarihi kaynaklarda küçük farklılıklarla tespit edilmiştir. İznik medresesinde uzun süre müderrislik yapan Kara Hoca lakaplı Alâeddin Esved 26 Muharrem 800/1397 tarihinde İznik'te vefat etmiştir.¹⁴ *Hediyetü'l-ârifin*'de ise vefat tarihi h. 801 olarak verilmektedir.¹⁵ İznik'te Eşrefzade Mahallesinde bulunan türbede medfun olduğu kaydedilmektedir.¹⁶ Mezar taşında şöyle yazmaktadır: “Bu ravza merhum, mağfur, âlim-i mebrûr Kara Alâeddin b. Ömer'in ravzasıdır.”¹⁷

4. Tahsil Hayatı ve Aldığı Vazifeler

Bizzat Osmanlı medreselerinde yetişenlerin müderris olarak iş başına geçmelerine kadar ilk Osmanlı medreselerinde görev alan müderrisler menşe itibarıyla farklılık arz etmektedir. Bu müderrisler ya Anadolu'da doğup yetişmişler veya Anadolu'da doğmuş olup tahsillerini Mısır, İran, Şam ve Orta Asya gibi eski İslam ilim merkezlerinde tamamlayarak geri dönmüşler, ya da Anadolu dışında doğup, oralarda yetiştikten sonra Osmanlı ülkesine gelmişlerdir.¹⁸

VIII/XIV. ve IX/XV. yüzyıl, Mısır, Suriye, İran ve Orta Asya'daki ilim müesseseleri Anadolu müesseselerinden üstün olması cihetiyle buradaki ilim adamları mesleklerinde ihtisas yapmak için zikredilen ülkelere gidiyorlardı. Mesela Osman Gazi'nin kayın pederi Edebâli (v. 726/1326) Şam'da, Dâvûd-i Kayserî (v. 751/1350) Kahire'de, Muhsin-i Kayserî (v. 761/1360) Şam'da, Kadızâde Rûmî Mûsâ (v. 1413) Horasan ve Mâverâünnehir'de, Molla Fenârî (Muhammed b. Hamza) (v. 834/1431) ve Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin (v. 823/1420) Kahire'de, Alâeddin-i Rûmî Semerkand'da Germiyanlı Ahmedî Mısır'da ihtisas yapmışlardı.¹⁹

Alâeddin Esved de ilk tahsilini memleketinde aldıktan sonra dönemin eğitim anlayışına uygun olarak ihtisas için genç yaşta²⁰ İran'a gitmiştir.²¹ İran'ın hangi şehrinde ve hangi hocalardan ders aldığına dair herhangi bir kayıt yoktur.²² Ancak tarih kaynaklarının, o dönemde İran ve Maveraünnehir bölgesinde daha çok matematik, heyet, kelim ve felsefenin

¹⁴ Mecdî, *Hadâik*, 29; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/211; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/352; Zirikli, *Alâm*, 4/316.

¹⁵ Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifin*, 1/726.

¹⁶ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/352.

¹⁷ Mecdî, *Hadâik*, 30.

¹⁸ Ekmeleddin İhsanoğlu, *Osmanlı Bilim Mirası* (İstanbul: Yapı Kredi, 2017), 1/61.

¹⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994), 1/520-521.

²⁰ Mecdî, *Hadâik*, 29.

²¹ Taşköprizade, *Şakâik*, 9; Mecdî, *Hadâik*, 29; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifin*, 1/726; Leknevi, *Fevâid*, 116-117.

²² Bazı çalışmalarda Alâeddin Esved'in, “Osmanlı ve Türk-İslam tarihi ile Osmanlılar'ın Hanefî fikhını benimsemesi bakımından önemli bir konuma sahip olduğu” vurgulanarak bu durum, Alâeddin Esved'in, Sadruşşeria es-sânî'nin öğrencisi olmasıyla izah edilmektedir. Söz konusu tespit doğru olmakla beraber onun Sadruşşeria'nın öğrencisi olarak gösterilmesi ihtiyatla karşılanmalıdır. Zira biyografi-bibliyografi kaynaklarında bu bilgiyi teyid edecek sarih ifadeler bulunmamaktadır. (Mezkûr iddia için bkz. Sezayi Bekdemir, *Sadruşşeria Es-Sânî'nin Hukukçuluğu (Et-Tavâzüh Fi Halli Gavâmiżi'l-Tenkîh Adh Eseri Bağlamında)* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), s. 76.

ağırlıkta olduğunu kaydetmelerinden,²³ orada söz konusu ilimleri tahsil ettiği anlaşılmaktadır.²⁴ Bu dönemde İran bölgesinde özellikle Fahreddin er-Râzî'nin torunlarının ve er-Râzî geleneğinin ağırlıklı bir etkisi söz konusudur. Alâeddin Esved'in Osmanlı ilim geleneğinde Raziye kolunun temsilcilerinden birisi olarak gösterilmesinde İran'da aldığı tahsilin ve bu bölge uleması ile irtibatlarının büyük payı olduğunda şüphe yoktur.²⁵

Ayrıca Alâeddin Esved'in Cemâleddin Aksarâyî'den de istifade ettiği kaydedilmektedir.²⁶ Cemâleddin Aksarâyî'nin bir nisbesi de Tebrîzî'dir.²⁷ Muhtemeldir ki Alâeddin Esved İran'da yüksek tahsil yaparken Tebriz'de ya da Aksarayî'nin talebe okutup eser yazdığı Şîraz'da²⁸ ondan istifade etmiştir. Bu istifadenin Anadolu'da, Aksaray'da olma ihtimali akla gelse de Cemâleddin Aksarâyî'nin en geç m. 1350'de Zincirli Medresesi'ne müderris olduğu ve o tarihlerde Alâeddin Esved'in İznik'te vazife başında olduğu düşünülünce bu ilişkinin İran'da olması akla daha yatkın gelmektedir.

İran'daki tahsilini ikmâl eden Alâeddin Esved, Anadolu'ya döndüğünde ilk olarak hatiplikle vazifelendirilmiştir. Kaynaklardaki bilgilere göre Orhan Gazi İznik'i fethettiği zaman, m. 1331 yılında bir kiliseyi Cuma mescidine²⁹ bir manastırı da medreseye tahvil etmiş,³⁰ Medrese müderrisliğini Davûd-i Kayseri'ye (v. 751/1351)³¹ hatipliği de Alâeddin Esved'e tevdi etmiştir.³² Bu bilgiler Alâeddin Esved'in İznik'in fethini takip eden ilk yıllarda İznik'e yerleşmiş bulunduğunu gösterir.³³

Öte yandan Türk-İslam geleneğinde hatipliğin sıradan bir iş olmadığı, bir yerde bir hükümdar adına hutbe okunmasının o hükümdarın o yerdeki siyasi hâkimiyet ve otoritesini sembolize ettiği dikkate alındığında, yeni fethedilen ve beyliğin merkezi hâline getirilen bir şehirde bu önemli vazifenin Alâeddin Esved'e tevdi edilmesi, onun çok genç yaşlarda oldukça ileri bir ilmî itibar ve mevki sahibi olduğuna işaret eder.³⁴

Kaynaklardaki bilgilere göre, hatiplik gibi önemli bir vazifeyi ifa eden Alâeddin Esved, daha sonra döneminin en itibarlı ilmî makamı olan müderrisliğe terfi etmiştir. Orhan Gazi

²³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilatı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988), 227.

²⁴ Hoca Sadettin, *Tâci'it-Tevarih*, 5/7.

²⁵ Hacı Mehmet Günay, "İznikli Alaeddin Esved (Kara Hoca) Ve Osmanlı İlim Geleneğindeki Yeri," *Uluslararası İznik Sempozyumu*, (5-7 Eylül 2005), 444.

²⁶ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/351.

²⁷ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-ẓunûn*, 2/1544.

²⁸ Aksarayî, *Keşfu'l-irâb* adlı eserini 26 yaşında iken h. 740 yılında Şîraz'da yazmıştır. (bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-ẓunûn*, 2/1544.)

²⁹ Mehmed Neşrî, *Kitab-ı Cibân-nümâ, Neşrî Tarihi*, nşr. Faik Reşit Unat-Mehmed A. Köymen (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2. Basım. 1987), 1/163.

³⁰ Aşıkpaşazâde, *Aşıkpaşazâde Tarihi*, nşr. Hüseyin Nihal Atsız, (İstanbul: M.E.B., 1992), 42; Ayrıca bk. Gelibolulu Mustafa Ali Efendi, *Kitabü't-tarih-i künbü'l-abbar*, nşr. Ahmed Uğur vd. (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 1997), 81.

³¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 1/522.

³² Aşıkpaşazâde, *Tarih*, 42; Neşrî, *Cibân-nüma*, 1/163. Alâeddin Esved sadece hatiplikle kalmamış, aynı zamanda Cuma Camii'nde de baş imamlık yapmıştır. (Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Çev: Nilüfer Epçeli, (İstanbul: Yeditepe, 2005), 1/172.)

³³ Günay, *Kara Hoca*, 444.

³⁴ Günay, *Kara Hoca*, 444.

onu, Davûd-i Kayseri ve Taceddin Kürdî'den sonra İznik Medresesi'ne üçüncü müderris olarak tayin etmiştir.³⁵

5. İlmî Kişiliği ve Ahlâkı

Biyografi yazarları Alâeddin Esved'i, "alim, amil, fazıl, kâmil ve ulûm-i mütenevvia ile mevsuf bir feylesof" olarak nitelendirmektedirler.³⁶ Onun filozof olarak nitelendirilmesinde İran'da aldığı eğitimin rolü olduğu düşünülebilir. Zira o dönemde İran daha çok riyaziye, heyet (astronomi), kelim ve felsefe eğitiminin revaçta olduğu bir bölge idi.

Kırımlı Osmanlı âlimi Kefevî Mahmud b. Süleyman'ın (v. 990/1582) Hanefî fukahâsının biyografisine dair kaleme aldığı *Ketâib*'de ise Alâeddin Esved tanıtılırken, yukarıdakilere ilaveten "bâri" (usta, muhteşem, hünerli)" sıfatı verilmekte ve onun hakkında "aklî ve naklî ilimlerde tebarüz etmiş, sayısız ilim çeşitlerini kendinde toplamış Şeyh ve İmam" denmektedir. Yurtdışındaki tahsilinde üstün mertebelere ulaştığı, ilimlerde becerikli olduğu, akranlarını geçtiği ve ilim meydanının süvarisi olduğu kaydedilmektedir.³⁷

Yine Kefevî'nin *Ketâib*'deki ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla, Alâeddin Esved ders ve fetva vermek üzere atandığı İznik Medresesi'nde ilmin yayılmasına hizmet etmiş, güzel eserler yazmış, imamlar ve ulemâ ile münazaralarda bulunmuş, fakihlere bile ders vermiştir. İfade gücü ve güzelliği beğenilmiş, ahlâkî olgunluğu takdir edilmiş ve kendisine değer verilmiştir.³⁸

Alâeddin Esved'in çok yönlü bir alim olduğunu ortaya koyan bu ifadelerden, onun sadece talebelere değil, fakihlere de ders verdiğini, aynı zamanda müftülük yaptığını, münazalardaki üstün kabiliyeti sayesinde ilmî donanımının üstünlüğünü diğer ulemanın da kabul ettiğini anlamaktayız.

İlk Osmanlı tarih yazarlarından Aşıkpaşazâde (v. 889/1484'ten sonra) ise Alâeddin Esved'i, Taptuk Emre, Yûnus Emre, Ahî Evran, Karaca Ahmet Sultan gibi dervişân arasında saymakta ve bunların keramet ehli, duaları makbul zatlar olduğunu söylemektedir.³⁹

Elde ettiği müderrislik makamı, halkasını teşkil ettiği ilmî silsile, yetiştirdiği öğrencileri ve telif ettiği eserleri Alâeddin Esved'in ilmî kişiliği ve mertebesi hakkında yeterli fikir vermektedir.⁴⁰ Yukarıda geçtiği üzere, Alâeddin Esved'in üçüncü müderris olarak atandığı İznik Medresesi Osmanlı Devleti'nde kurulan ilk medrese olma özelliğini taşımakta,⁴¹ İznik de Osmanlıların ilk ilim merkezi olarak kabul edilmektedir.⁴² Daha sonra İznik dışında birçok

³⁵ Nişancı, *Hâdisât*, 110; Taşköprüzade, *Şakâik*, 9; Mecdî, *Hadâik*, 29. Alâeddin Esved'in "Karaca Hoca" lakabını aldığı, Ankaralı Hacı Bayram Velî ile dost olup kızı Zeliha'yı oğlu ile evlendirdiği, şair olduğu ve Eşrefoğlu Abdullah Rûmî'nin onun öğrencisi olduğuna dair bilgiler (bkz. İrfan Ünver Nasrattınoğlu, *Afyonkarahisar'lı Şairler, Yazarlar, Hattatlar* (Ankara:1971), 173.) biyografi kaynaklarında bulunmamıştır.

³⁶ Taşköprüzade, *Şakâik*, 9; Nişancı, *Hâdisât*, 115; Gelibolulu, *Künbü'l-abbâr*, 1/86.

³⁷ Kefevî, *Ketâib*, 315-a.

³⁸ Kefevî, *Ketâib*, 315-b.

³⁹ Aşıkpaşazâde, *Tarih*, 163.

⁴⁰ Günay, *Kara Hoca*, 445.

⁴¹ Taşköprüzade, *Şakâik*, 7; Mecdî, *Hadâik*, 27; Gelibolulu Mustafa Ali Efendi, *Künbü'l-abbâr*, 1/81; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 1/522.

⁴² Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, 2.

yeni medrese kurulmuştur. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Fatih Devri'ne kadar Osmanlılarca kurulan medreselere ilk Osmanlı medreseleri denilmekte ve buralarda yapılan medrese tahsili ve programının Selçuklu medrese programının bir devamı olduğu bilinmektedir.⁴³ Selçuklulardan tevarüs edilen ilmî geleneğin silsile halinde gelecek nesillere aktarılmasında ve zamanla bu geleneğin gelişerek Osmanlıya özgü bir renk ve karakter kazanmasında selefleri ve halefleriyle birlikte Alâeddin Esved'in kayda değer bir rolü ve katkısı olduğunda şüphe yoktur.⁴⁴

İlimdeki bu yetkinliğine ve henüz teşekkül eden Osmanlı eğitim sistemindeki tarihe damga vuran önemli rolüne rağmen, kaynaklarda Alâeddin Esved'in makam sevdasından uzak duran, takva ehli, hoş tavırlı ve güzel ahlâklı biri olduğu ifade edilmektedir. Kefevî, Sultan Orhan'ın onu ziyaret ettiğini, ona tazimde kusur göstermediğini dile getirmiş ve Alâeddin Esved'i duası makbul olanlardan saymıştır.⁴⁵ Alâeddin Esved devrin bütün yöneticileriyle güzel münasebetlerde bulunmuş, I. Murad'a ithafen *Kümüzu'l-envâr* adlı eserini yazmıştır.⁴⁶

6. Yetiştirdiği Talebeler

Alâeddin Esved, Orhan Gazi'nin vefatından önce İznik Medresesi'ne müderris olarak tayin edilmiştir. Orhan Gazi de 763/1362'de vefat ettiğine ve dönemin ilmî geleneğine göre müderrisler görevlerine kayd-ı hayat şartıyla atandığına göre⁴⁷ Alâeddin Esved 1397 yılına kadar yaklaşık 40 yıl müderris olarak görev yapmış olmalıdır. Bu uzun tedris hayatında pek çok talebe yetiştirmesine rağmen meşhur olanları azdır. Bununla birlikte Alâeddin Esved'den ders aldığı bildirilen bu zatların Osmanlı'nın ilmî ve siyasi hayatına damgasını vurmuş şahsiyetler olduğu görülmektedir.⁴⁸

6.1. Hasan Paşa

Alâeddin Esved'in öğrencilerinden birisi Arap diline dair eserleriyle ünlü, oğlu Hasan Paşa'dır. Türkler'de büyük erkek çocuğa "paşa" denmesi âdet olduğundan bu sıfatı almıştır.⁴⁹ Doğum tarihi bilinmemektedir. Taşköprüzâde onu Yıldırım Bayezid devri uleması arasında sayar.⁵⁰ Vefatı hakkında ise h. 827⁵¹ ile h.1025⁵² yılları gibi arası çok açık tarihler

⁴³ Hasan Akgündüz, *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi* (İstanbul: 1997), 36.

⁴⁴ Günay, *Kara Hoca*, 445.

⁴⁵ Kefevî, *Ketâib*, 315-b.

⁴⁶ Recep Cici, *Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları* (Bursa: Arasta, 2001), 80.

⁴⁷ Zira Alâeddin Esved'den önceki iki müderris de selefin vefatıyla boşalan vazifeye halefin getirilmesi usûlü ile tayin edilmişlerdi.

⁴⁸ Günay, *Kara Hoca*, 447.

⁴⁹ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/271-272.

⁵⁰ Taşköprüzâde, *Şakâik*, 23.

⁵¹ Bağdatlı, *Hedîyyetü'l-ârifîn*, 1/287.

⁵² Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1708.

verilmektedir.⁵³ *Sicill-i Osmânî*'de ise tarih verilmeksizin II. Murad devrinde vefat ettiği ve Bursa'daki medresesine defnedildiği kaydedilmektedir.⁵⁴

İlk tahsilini babasından alıp daha sonra Cemaleddin Aksarayî'den (v. 791/1388-89 [?]) Molla Fenârî ile beraber ders almışlardır. 826/1422 yılında kazasker, sonra da vezir olmuştur.⁵⁵ Aynı zamanda Bursa'da kendi adıyla anılan Kara Hasan Paşa Medresesi'nde ders vermiştir.⁵⁶ Yetiştirdiği öğrencileri arasında İznik Medresesi'nde müderrislik yapan Kutbuddin İznikî de bulunmaktadır.⁵⁷

Arap dili ve belagati alanında iki değerli eseri vardır. Biri Mutarrizî'nin (v. 610/1213) nahiv ilmine dair *el-Misbâh* adlı eserine yazdığı *el-İftitâh fî şerhi'l-Misbâh*,⁵⁸ diğeri de Ali b. Mes'ûd'a (v. VIII/XIV. yüzyılın başları) ait sarf ilimine dair *Merâhu'l-ervâh* adlı esere yazdığı *el-Mihrâb fî şerhi Merâbi'l-ervâh*⁵⁹ adlı şerhlerdir. Bu eserlerin yazma hâlinde muhtelif kütüphanelerde yüzlerce nüshasının bulunması bu eserlerin gördüğü ilgiyi, dolayısıyla da Hasan Paşa'nın ilmî seviyesinin geldiği noktayı ortaya koymaktadır.

6.2. Çandarlı Halil Hayreddin Paşa

Kaynaklarda Alâeddin Esved'in öğrencisi olduğu kaydedilen şahsiyetlerden birisi de ilk Osmanlı vezirlerinden, önemli devlet adamı ve kumandan Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa'dır (v. 789/1387).⁶⁰

Asıl adı Halil olup önceleri Kara ve Karaca lakabı, vezirliği sırasında da Hayreddin unvanı ile anılmıştır. Karaman'da Sivrihisar kazasına bağlı Cendere köyünden Ali adlı bir kişinin oğludur. İznik Medresesi müderrislerinden Tâceddin Kürdî'nin kızı ile evlendikten sonra Şeyh Edebâli ile bacanak ve bu münasebetle de Osman Gazi'ye akraba oldu.⁶¹ Ölüm tarihi bazı kaynaklara göre h. 780,⁶² mezar kitâbesine ve diğer bazı kaynaklara göre ise 789/1387'dir.⁶³

⁵³ Bu tarihlerden birincisi doğru olsa gerektir. Zira babası (Alâeddin Esved) h. 800'de vefat eden birinin babasından 120 yıl sonra ölmesi aklen kabul edilemeyecek bir durumdur.

⁵⁴ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî (Tezkire-i Meşâbir-i Osmâniyye)* (İstanbul: Amire matbaası, 1311/1893), 2/117-118.

⁵⁵ Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 118.

⁵⁶ Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1984), 127.

⁵⁷ Mecdî, *Hadâik*, 59; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/133.

⁵⁸ Bkz. İstanbul: Nuruosmaniye Kütüphanesi, 34 Nk 4596, İstanbul: Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi, 34 Fe 1922, Kütahya: Vahid Paşa İl Halk Kütüphanesi, 43 Va 2762.

⁵⁹ Bkz. İstanbul: Nuruosmaniye Kütüphanesi 34 Nk 4667/1, İstanbul: Atıf Efendi, 34 Atf Ek 563, Konya: Karatay Yusufâğa Kütüphanesi, 42 Yu 430.

⁶⁰ Taşköprizade, *Şakâik*, 9; Mecdî, *Hadâik*, 30; Kâtip Çelebi, *Süllemü'l-vusûl ilâ tabakati'l-fubûl* (İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırmaları Merkezi (IRCICA), 2010), 2/87.

⁶¹ Münir Aktepe, "Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/214.

⁶² Bkz. Mecdî, *Hadâik*, 31; Kâtip Çelebi, *Süllemü'l-vusûl*, 2/87.

⁶³ Bkz. Aktepe, "Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa," 8/214. Müstakimzâde her iki tarihi de verip h. 788-89'da vefat etmiş olmasının daha doğru olduğu kanaatindedir. (Bkz. Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi, *Mecelletü'n-nisab*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, 628, Kültür Bakanlığı, Tıpkıbasım, Ankara, 2000), 352b.) Uzunçarşılı da bu yanlışlığın, 780 tarihi okunduktan sonra 9 rakamının bu 780 rakamından hariç

Biyografi kaynaklarında herhangi bir eserinden bahsedilmeyen Çandarlı için sadece Müstakimzâde (v. 1202/1788) onun belâgat ilminden *Telbîsu'l-Miftâh* isimli esere⁶⁴ şerh yazdığını kaydetmektedir.⁶⁵ Bu şerh, hakikaten Çandarlı'nın ise kendisinin hem devlet adamlığını hem de değerli âlimlerden biri olduğunu gösterir.

Ayrıca onun adına bazı eserler de kaleme alınmıştır. Cemâleddin Aksarâyî, Zemahşerî'nin *el-Keşşâf* adlı tefsiri üzerine olan hâşiyesini Kara Halil Paşa'ya ithaf etmiştir.⁶⁶

6.3. Molla Fenârî

İlk Osmanlı Şeyhülislâmı Şemseddin Molla Fenârî de (v. 834/1431) Alâeddin Esved'in rahle-i tadrîsinden geçmiştir.⁶⁷ Ancak *Şekâik* ve *Mecdî Tercümesi* gibi kaynakların verdiği bilgiye göre, Molla Fenârî ile Alâeddin Esved arasında ilmî bir mevzuda bir münakaşa meydana gelmiş, bu yüzden Molla Fenârî Alâeddin Esved'i bırakarak Cemaleddin Aksarayî'nin ders halkasına katılmıştır.⁶⁸

ESERLERİ

Tâceddin Kürdî'nin vefatından sonra İznik Medresesi'ne üçüncü müderrisi olarak tayin edilen Alâeddin Esved tesbit edildiği kadarıyla seleflerinden farklı olarak tedris vazifesinin yanında telif faaliyetiyle de meşgul olmuştur. Böylece onun, Osmanlı Devleti'nde ilk yazılı eser veren şahsiyet olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁹ “Zira kendisinden önceki iki müderristen Kayserî, fıkıh eseri yazmadığından ve diğer eserlerini de İznik'e yerleşmeden önce yazdığından, Tâceddin Kürdî'nin ise herhangi bir eser bırakıp bırakmadığı bilinmediğinden, İznik medresesindeki faaliyetlerini, yazdığı hukuk eserleriyle taçlandıran ve böylece İznik ve dolayısıyla Osmanlı eğitim tarihinde ilk yazılı eser veren kişi Kara Hoca lakaplı Alâeddin Esved olmalıdır.”⁷⁰

Kaynaklarda Alâeddin Esved'e ait olduğu bildirilen eserlerin sayısı beştir. Bunlardan birisi Arap edebiyatı, ikisi fıkıh usulü, diğer ikisi de fûrû-i fıkıhla ilgilidir ve hepsi de önemli metinler üzerine yapılan şerhlerdir. Fıkıhla ilgili olanlar günümüze ulaşmış iken Arap diline

tutularak, bunun Arabî ayların dokuzuncusu olan Ramazan ayı zannedilmesinden kaynaklandığını ifade etmektedir. (bkz. Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi* (Ankara, 1986), Türk Tarih Kurumu, 2. Basım, 17.)

⁶⁴ Bu eser Sekkâkî'nin (ö. 626/1229) *Miftâhu'l-ulûm* unun belâgata dair üçüncü bölümünün Hatîb el-Kazvîni (v. 739/1338) tarafından yapılan muhtasarı olup üzerinde birçok şerh ve hâşiyeye çalışması yapılmıştır.

⁶⁵ Bkz. Müstakimzâde, *Mecelletü'n-nisab*, vr. 352-b.

⁶⁶ Aktepe, “Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa,” 8/215.

⁶⁷ Nişancı, *Hadîsat*, 110; Taşkoprîzâde, *Şakâik*, 9; Mecdî, *Hadâik*, 29-30; Gelibolulu, *Künhü'l-abbâr*, 1/86-87; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/352; Şevkânî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ali, *el-Bedru't-tâli' bi mehâsini men ba'de't-tâsi'* (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, ts), 2/268; Leknevî, *Fevâid*, 116-117.

⁶⁸ Taşkoprîzâde, *Şakâik*, 9; Mecdî, *Hadâik*, 29-30; Gelibolulu *Künhü'l-abbâr*, 1/86-87; Leknevî, *Fevâid*, 116-117.

⁶⁹ İhsan Fazlıoğlu, ilk eserin Davud-i Kayserî tarafından *el-İthâfî's-Süleymânî fi'l-abdî'l-Urbânî* adıyla yazıldığını söylese de “Kayserî'ye nispeti mutlak anlamda kesin değildir.” demektedir. (bkz. İhsan Fazlıoğlu, “İznik'te Ne Oldu? Osmanlı İlmî Hayatının Teşekkülü ve Davud Kayserî” *Naẓariyat İslâm Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi* 4/1 (Ekim2017);1-68). Ayrıca mezkûr eser enmüvec türü (çeşitli ilimlerin derlendiği) bir çalışma olduğu için Fazlıoğlu'nun bu iddiası, Alâeddin Esved'in Osmanlı Devleti'nde en azından ilk yazılı fıkıh eseri veren kişi olduğu gerçeğini şimdilik değiştirmeyecektir.

⁷⁰ Murteza Bedir, “Osmanlı Tarihinin Kuruluş Asrında (1389'a kadar) İlmiye'ye Dair Bir Araştırma: İlk Fakihler”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, Sayı 1, 2006, Bahar, 35.

ait olana ne yazık ki henüz ulaşamamıştır. Bunlara ilaveten beş eser daha müellifle ilişkilendirilmektedir. Burada önce günümüze ulaşan veya ulaşamayan ama müellife nispeti kesin olan eserlerini, sonra da aidiyeti şüpheli olanları ele alacağız.

1. Günümüze Ulaşan Eserleri

1.1. *el-İnâye fî şerhi'l-Vikâye*

Alâeddin Esved'in bu eseri Hanefî mezhebinin temel metinlerinden olan Burhânüşşerâ'nın fûru-i fıkıhla ilgili *el-Vikâye* adlı eserine yazdığı şerhtir.

Müellif eserini İznik Medresesi'nde müderris iken yazmış⁷¹ ve Vezir Yûsuf b. Mûsâ'ya ithaf etmiştir.⁷² Bu şerh *Vikâye* ile birlikte furû eseri olarak Osmanlı medreselerinde Alâeddin Esved ve başkaları tarafından okutulmuştur.⁷³ Eser günümüze ulaşmış olup yazma nüshaları iki cilt hâlinde muhtelif kütüphanelerde kayıtlıdır.⁷⁴ Mevcut nüshalarından bir kısmı eksiktir. Muhammed b. Halîl tarafından 841/1437 yılında istinsah edilen en eski nüshasının birinci cildi 364 varak olup *Kitabü't-tahâre-Kitabü'l-vakf* arası konuları, ikinci cildi de 368 varak olup *Kitabü'l-büyû-Kitabü'l-hünsâ* arası konuları işlemektedir.

Eserde gerek mezhep içi gerek mezhepler arası görüş ayrılıklarına yer verilmiş, fetva alametleri kullanılarak mezhep içi ile sınırlı olmak kaydıyla tercihlerde bulunulmuştur. Yer yer *Vikâye* metni eleştirilmiş, metnin benimsediği görüşten farklı bir görüş tercih edilmiştir. Diğer mezheplerin veya fakihlerin görüşleri de çok defa delili ile sunulmuştur. Delillendirmede Hanefî mezhebi lehine tavır takınılmıştır. Teknik anlamda hilâf eseri sayılamazsa da *el-İnâye*'yi, Hanefî mezhebinin görüşlerini esas alarak çoğu kere Şâfî, kısmen de Mâlikî mezhebinin görüşleriyle karşılaştıran, aynı zamanda da hükümlerin delillerini zikreden müdellel ve bir ölçüde mukâren (karşılaştırmalı) bir fıkıh kitabı olarak tanımlamak mümkündür.

Alâeddin Esved'in *el-İnâye*'si sonraki âlimlere de kaynaklık etmiştir. İbn Kemâl Paşa *Mübimmâtü'l-müftî* adlı eserinde bazen من الأسود diyerek müellife atıfta bulunmakta, bazen de العناية شرح الوقاية diyerek bu eseri kaynak göstermektedir.⁷⁵ Ahmed b. Muhammed el-Hamevî (v. 1098/1687) *el-Eşbâh* şerhinde şüf'a bahsinde *el-İnâye*'den alıntı yapmakta,⁷⁶

⁷¹ Taşköprizâde, *Şakâik*, 9; Mecdi, *Hadâik*, 29; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, 2/2020-2021; Leknevî, *Fevâid*, 116-117, Gelibolulu, *Künhü'l-abbâr*, 1/86.

⁷² Bu zat 1348-1371 yılları arasında Orhan Gazi ile Murad Hüdavendigâr'a vezirlik yapan aynı zamanda ulema sınıfından olan Yusuf Paşa'dır. Mezkur tarihler dikkate alındığında Alâeddin Esved'in *el-İnâye*'yi 772/1371'den önce yazdığı anlaşılmaktadır. İthaf metni için bkz. Ek 1.

⁷³ Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, 49.

⁷⁴ Bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih bölümü, no. 1883; Carullah Efendi, no. 765, 766; Ragıp Paşa, no. 562, 563; Esad Efendi, no. 590; Kütahya Vahitpaşa İl Halk Ktp, no. 43 Va, 747, 748; Amasya Beyazıt İl Halk Ktp. no. 05, Ba 333; Manisa İl Halk Ktp. no. 45 Ak Ze 543; Burdur İl Halk Ktp. No. 2058.

⁷⁵ İbn Kemâl Paşa Şemseddin Ahmed b. Süleyman, *Mübimmâtü'l-müftî fî furû'î'l-Hanefîyye*, thk. Abdulaziz el-Ammâr, 1. Bs. Mektebetü'l-ubeykân, Riyad 1439/2018, 1/228.

⁷⁶ el-Hamevî, Ahmed Muhammed, *Gamzû 'Uyûni'l-besâir Şerhu'l-Eşbâh ve'n-nezâir*, 1. Bs., Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1405/1985, 3/183.

Mevlânâ İzmîrî (v. 1165/1751) de *Mülteka'l-ebbur* şerhinde riba bahsinde علاء الدين الأسود في شرح الوقاية diyerek Alâeddin Esved'e atıfta bulunmaktadır.⁷⁷

1.2. Şerhu'l-Muğni fi'l-usûl

Alâeddin Esved'in bu kitabı, Hanefî âlimlerinden Ömer Habbâzî'nin (v. 691/1292) fıkıh usulüne dair kaleme aldığı ünlü eseri *el-Muğni* üzerine yazdığı şerhtir.⁷⁸ *Muğni*'yi anlamak için başka şerhlere ihtiyaç bırakmayacak tarzda yaptığı bu şerh⁷⁹ ... الحمد لله الذي نور قلوب العلماء... cümlesiyle başlamaktadır.⁸⁰ Kaynaklarda قال-أقول (Dedi-Derim ki) tarzında yazıldığı, büyük bir şerh olduğu ve hicri 787 yılında tamamlandığı bildirilmektedir.⁸¹ Bu tarih Alâeddin Esved'in hayatının son dönemlerine yani olgunluk dönemine tekabül etmektedir. Alâeddin Esved'in birçok kaynakta “Şârihu'l-Muğni” olarak tanıtılması,⁸² bu eserin vaktiyle iyi tanındığını göstermektedir.⁸³ Öte yandan bu şerhin 787/1385'de⁸⁴ Alâeddin Esved'in müderrisliği esnasında kaleme alınması, onun bir hoca olarak öğrencilerinin huzuruna nasıl hazırlıklı çıktığı açısından önemlidir.⁸⁵

Şerhu'l-Muğni, Alâeddin Esved'e dair çalışmalarda “günümüz kütüphane envanterlerinde bir kaydına rastlanmayan”, günümüze ulaşamamış eserlerinden sayılmakta idi.⁸⁶ Yaptığımız araştırma neticesinde bu eserin nüshalarının tek cilt, 191 vr. 29 satır halinde İrlanda Chester Beatty Kütüphanesi no: 3590'da, tek cilt, 192 vr. 27 satır halinde Dârü'l-kütübi'l-Katariyye, no: 1112'de ve Sen Petersburg no: 4/942'de kayıtlı olduğu görülmüştür.

⁷⁷ İzmîrî Mevlânâ Mehmed b. Velî b. Rasul, *Kemâli'd-dirâye ve cem'u'r-rivâye ve'd-dirâye min şürûhi'l-Mülteka'l-ebbur*, Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut ty. 4/349.

⁷⁸ Taşköprizâde, *Şakâik*, 9; Mecdi, *Hadâik*, 29; Gelibolulu, *Künbü'l-abbâr*, 1/86-87; Şevkânî *el-Bedru't-tâli*, 2/266; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-ẓunûn*, 2/1749; Bağdatlı, *Hedîyyetü'l-arifin*, 726; Leknevi, *Fevâid*, 116-117.

⁷⁹ Mecdi, *Hadâik*, 29.

⁸⁰ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-ẓunûn*, 2/1749.

⁸¹ Katib Çelebi, *Keşfü'z-ẓunûn*, 2/1749; Leknevi, *Fevâid*, 117.

⁸² Taşköprizâde, *Şakâik*, 9; Şevkânî, *el-Bedru't-tali*, 2/266.

⁸³ Günay, *Kara Hoca*, 449.

⁸⁴ *Keşfü'z-ẓunûn*'da *Şerhu'l-Muğni*'nin telif tarihi h. 787 olarak tespit edilmiştir. Bizim ulaştığımız Chester Beatty nüshasında ise eserin h. 762'de bitirildiği yazmaktadır. Ayrıca söz konusu nüsha *Keşfü'z-ẓunûn*'da ifade edildiği gibi قال-أقول tarzında kaleme alınmamıştır. Hem telif tarihi hem de telif tarzındaki uyumsuzluk eserin Alâeddin Esved'e aidiyetinde şüphe uyandırır da nüshanın ferağ kaydında eser sahibi kendisini علي بن عمر الفرحصاري olarak tanıttığı için eserin Alâeddin Esved'e ait olduğu anlaşılmaktadır. *Keşfü'z-ẓunûn*'un telif tarihi olarak gösterdiği h. 787 yılının ise eserin istinsah edildiği tarih olması mümkündür. Öte yandan Darü'l-kütübi'l-Katariyye nüshası eksik olduğu için eserin Alâeddin Esved'e aidiyeti kesinleştirilememiştir. Ancak söz konusu nüsha *Keşfü'z-ẓunûn*'daki bilgilere uygun olarak قال-أقول tarzında yazılmıştır. Gerek telif tarzının kaynaklardaki bilgiye uygun olması gerekse de kütüphane kayıtlarında eserin müellifinin Alâeddin Esved olarak gösterilmesi eserin şarihimize aidiyetine dair bir ipucu olmaktadır. Bunlara ilave olarak Chester Beatty nüshasını Darü'l-kütübi'l-Katariyye nüshası ile karşılaştırdığımızda birbirlerine benzemediklerini gördük. Bu durumda yanlış bir nispet yapıldığı ve iki nüshadan birinin Alâeddin Esved'e ait olmadığına yönelik büyük bir şüphe ortaya çıkıyor. Bu şüpheyi giderecek son koz henüz ulaşamadığımız Sen Petersburg no: 4/942 nüshası olacaktır. Adı geçen nüshanın mukaddimesi ve ferağ kaydı incelenerek Alâeddin Esved'e aidiyeti kesinleştirildikten sonra diğer iki nüshanın bu nüsha ile mukayyesi sonucu, benzeşen nüshanın şarihimize nispetinin doğru, benzeşmeyen ise yanlış olduğu anlaşılacaktır.

⁸⁵ Cici, *İslam Hukuku Çalışmaları*, 80.

⁸⁶ Bkz. Günay, *Kara Hoca*, 449; Cici, *İslam Hukuku Çalışmaları*, 80.

1.3. *Künûzü'l-envâr fi şerhi Rumûzi'l-esrâr*

Alâeddin Esved'in bu eseri fıkıh usûlüne dair olup, Ebû Bekir İbrahim'in *Rumûzu'l-esrâr* adlı usûl eserine yazdığı bir şerhtir. Günümüzde tespit edilebilen tek nüshası Nuruosmaniye Kütüphanesi, no. 1334'de kayıtlıdır.⁸⁷ Eser, 334 varak (27 satır), 11 fasıl ve 30 konudan meydana gelmektedir.

769/1368 yılında yazar hayattayken istinsah ve mukabele edilmiş olan bu nüshanın mukaddimesinden anlaşıldığına göre Alâeddin Esved eserini üçüncü Osmanlı padişahı I. Murad'a (Hüdavendigâr) ithaf etmiştir.⁸⁸ "Bu ithaf metni tarihsel açıdan son derece önemli bir belge olup Osmanlı beyinin XIV. yüzyılın ikinci yarısında ulema sınıfından bir insan tarafından nasıl görüldüğünü gösteren önemli bir delildir. Yazar ithaf metninde hem Orhan Bey hem de Murad Han için sultan lakabını kullanır; ayrıca Murad Hüdavendigâr için "Kayserlerin iktidarının mirasçısı-varisi mülki kayasire" tabiri kaydeder ki bununla Bizans imparatorlarını kastettiği açıktır. Ayrıca padişah için kullandığı sıfatlar arasında onun din için ve Müslümanlar için savaştığı birisi olduğu ısrarla vurgulanmıştır. Wittek-Köprülü'nün Osmanlı beyliğini bir gazi devleti olarak nitelemelerini haklı çıkaracak türden kayıtlardır bunlar."⁸⁹

Alâeddin Esved bu eserinde usûl-i fıkıhla ilgili tezhîb ve tertibe riâyet ederek, aklî ve naklî delilleri kullanarak, usûl ile furûu tatbik ederek muhtasar bir eser tasnif ettiğini kaydetmiştir. Usûl-i fıkıh, fıkıh ve fakihin tanımlarını vererek usûl-i fıkıhın gayesi, konusu ve faydası üzerinde durmuştur. Abdest-niyet ilişkisi ile ilgili düşüncesini aktarırken, nasların kat'î

⁸⁷ İstanbul: Nuruosmaniye Kütüphanesi, 1334. (müstensih, Muhammed b. Necib el-Karahisârî, İstinsah tarihi, 769/1367)

⁸⁸ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/352. İthaf metni için bkz. Ek 2.

⁸⁹ Murteza Bedir, "Osmanlı Tarihinin Kuruluş Asrında (1389'a kadar) İlmiye'ye Dair Bir Araştırma: İlk Fakihler," *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, 1, (İstanbul: Bahar, 2006), 37-38. Murteza Bedir mukaddimesinin ilgili bölümünün çevirisini şöyle vermektedir: "Sultan'ın yüce makamına mensup Ebu Bekir b. İbrahim'in usul-i fıkıha dair eserini şerh etmem ilham yoluyla ... emrolundu ... Eserin mukaddimesini (Padişahın şu) lakaplarıyla süslemek istedim: Yüce ve müeyyed (Allah tarafından desteklenmiş) melik, saygın şehinşah. iyilikler ve güzellikleri bol veren adalet ve hakkaniyeti yaymada Allah'ın işareti (ayetullah), bayrakları diken, hedefe ilk varan, yüce okuyla en yüksek okları yenen, yardım elini en uzaklara bile uzattığı herkesçe bilinen, âlemlerin Rabb'i'nin inayeti kendisine özel olarak verilmiş, ömrünü dinin sembollerini yüceltmek için harcamış, ölü düşünceleri diriltten, ölü ilimleri canlandıran, gazilerin ve mücahitlerin önderi, kafir ve azgınlığın kökünü kazıyan, adalet ve iyilik dağıtan, emniyet ve huzuru yayan, zalimleri kahreden, kayserlerin mülkünün varisi, din ve devletin parıldayan ışığı, İslam'ın aslanı ve Müslümanların yardımcısı, Allah'ın emrini ifa ile meşgul, Allah'ın hucetini izhar eden, adil ve şehid Sultan Orhan'ın oğlu Murad Bey; Allah onu rahmet ve rızasına gömsün ve cennetinin en güzel yerine yerleştirsün. Saltanatının gölgesi uzasın, devletinin çadır ipleri ebediyet direkleriyle bağlansın, işlerin anahtarları onun ellerinde yarış atının dizginleri, düşman gruplar ise onun ayakları altında ezilen üzümler gibi olmaya devam etsin. Allah ona yardım etti ve iktidarı tam manasıyla ona verdi. Melikler onun kapısının toprağına yüz sürmekle övündüler. Adalet ve hakkaniyetin kurallarını o yerleştirdi, zulüm, bidat ve azgınlığı kaldırdı. Geceler ve günler huzur buldu, aylar ve yıllar gülümsedi, fitne odakları mahvoldu, sıkıntı yolları kapandı. sevinç geri döndü kötülük ise kayboldu. Böylece tüm halk üzerine onun devletinin ebediyen devamını, adaletinin sürmesini, dostlarının galip gelmesini ve düşmanlarının yok edilmesini Allah'tan istemek bir yükümlülük oldu. Bu bütünü insanlığa şamil bir duadır. Adet ve gelenek gereği meliklere ve büyüklere tevessül ve yakınlaşmak amacıyla güç ve kudretlerine uygun bir hediye sunmak gerektiğinden mezkûr şerhi onun şerefli ismiyle değerli kılmayı ve yüce adıyla süslemeyi uygun buldum. Ta ki zamanla baki kalsın, aylar ve senelerin geçmesiyle yok olup gitmesin. Herkese şamil sevecenliğinden ve bol şefkatinden beklenen odur ki, yardım elini ona uzatsın ve onu kabul ederek onurlandırsın. Eğer onda bir hata ve yanlışlık görürse bunları görmezden gelerek bağışlasın. Allah her türlü eksiklikten münezzehdir. Ben aczimi ve eksiklerimi itiraf ediyorum, hata ve günah işleyebileceğimi biliyorum."

ve zannîliğine dikkat çeken müellif, “mezheb(imiz)e mahalefet eden (biri hâssın derecesini âhad haber seviyesine indirmek, diğeri de âhad haberin derecesini nassın konumuna yükseltmek gibi) iki yönden yanılmıştır” demektedir.⁹⁰

Şâfî ve Mâlikîlerin görüşlerine de yer verip; harflerin manaları, istidlâlin sahih ve fasid kısımları, ictihadın tanımı ve müctehidde aranan şartlar, sebep, illet, şart, alâmet ve ehliyet üzerinde durarak eserini tamamlamıştır. Müellifin verdiği bilgilere ilâvelerde bulunmuş, diğer mezheplerin görüşlerine delillerine değinmeksizin işaret etmiş, mezhebe -özellikle Ebû Hanîfe'ye- bağlı kalarak karşı çıkanları reddetmiş ve furûdan örnekler vermiştir. Bu yönüyle çalışmanın, telif niteliğinde bir eser olduğu ifade edilebilir.⁹¹

1.4. *Haşiye alâ Şerhi ve Tertibi Cami'î's-sagîr*

Bibliyografya kaynaklarının bir kısmında Alâeddin Esved'e nispet edilen bu eser⁹² Sadrüşşehîd Hüsameddin İbn Mâze'nin (v. 536/1141) çoğu kere *Cami'u's-Sadrişşehîd* adıyla anılan, İmam Muhammed'in *Camiu's-sagîr*'ine yaptığı tehzib ve tertibin üzerine müellifimiz tarafından yazılan bir haşiyedir. Bazı kaynaklarda ise Alâeddin et-Trablusî'ye nispet edilmektedir.⁹³ Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Bölümü, 1686 numarada kayıtlı bulunan bir nüshanın ilk yaprağında شرح الجامع الصغير لعلاء الدين الأسود الطرابلسي yazmakta ve الطرابلسي kelimesinin üzeri çizilmiş bulunmaktadır. Bu yanlış nisbetin buradan kaynaklandığı da düşünülebilir. Öte yandan eserin ferağ kaydında h. 798 yılında ve İznik'te bitirildiği kaydedilmektedir. Yaptığımız araştırmada adı Alâeddin Ali olup Trablusî nisbesini taşıyan müelliflerin hiçbirisinin babalarının adının Ömer olmadığı, “Esved” lakabını almadıkları ve bu kitabın telif tarihinden çok sonra yaşadıkları ve yazdıkları kitaplar arasında da bu eserin bulunmadığı görülmüştür.⁹⁴

Öte yandan *Keşfü'z-zunûn*'da yargılama hukukuna dair *Muînü'l-bükkâm fî mâ yeteradeddii beyne'l-hasmeyni mine'l-abkâm* adlı eser tanıtılırken, yazarının Kudüs kadısı olup h. 844'de vefat eden, aynı zamanda *Vikâye* üzerine *el-İstiğnâ* adıyla bir şerh yazan Alâeddin Ebu'l-Hasan Ali b. Halil et-Trablusî olduğu, ne var ki bazılarınca *Muînü'l-bükkâm*'ın müellifimiz Alâeddin Esved'e nisbet edildiği yazılıdır.⁹⁵ Öyle anlaşılıyor ki isim benzerliği ve her ikisinin de *Vikâye* üzerine şerh yazmaları yüzünden bu eser müellifimize nisbet edildiği gibi, müellifimize ait olan *Haşiye alâ Şerhi ve Tertibi'l-Cami'î's-sagîr* adlı eser de Trablusî'ye nisbet edilmiştir.

⁹⁰ Cici, *İslam Hukuku Çalışmaları*, 82-84.

⁹¹ Cici, *İslam Hukuku Çalışmaları*, 85.

⁹² Fuat Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums* (Leiden: Brill, 1967-2015), I/429; Ali Rıza Karabulut-Ahmet Turan Karabulut, *Dünya Kütüphanelerinde Mevcut İslam Kültür Tarihi ile İlgili Eserler Ansiklopedisi* (Kayseri: Mektebe Yayınları), 3/2107. Bazı kaynaklarda شرح ابن مازة حاشية على شرح ابن مازة olarak kayıtlıdır. Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Camiu's-sagîr ve'l-havâşî* (Abu Dabi: 2004), 2/730.

⁹³ *el-Fibrisü's-samli li't-türasi'l-arabiyyi'l-İslâmiyyi el-mabtût* (Amman: Müessetü Ali Beyt, 2001), 5/127.

⁹⁴ Trablusî nisbesiyle anılan Alâeddin Ali adındaki zevat ve eserleri için bkz. Bağdath, *Hedyyetü'l-arifin*, 1/732, 754, 765; Edip Cemil Mustafa el-Azm, *es-Sirru'l-mesûn alâ Keşfü'z-zunûn*, thk. Muhammed Ramazan Yusuf (Beirut: Daru'l-Beşairi'l-İslamiyye, 1. Basım, 2004), 1/227.

⁹⁵ Katib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1745.

Ayrıca İbn Âbidîn'in, *el-Havâşî's-Sa'diyye*'den⁹⁶ naklen Alâeddin Esved'in *Hâşiyetü'l-Câmi'is-sağîr*'inden alıntı yaptığı görülmektedir.⁹⁷

2. Günümüzde Henüz Ulaşılamamış Olan Eseri

Şerhu'l-İzâh fi'l-me'ânî ve'l-beyân

Alâeddin Esved'in bu eseri, ünlü Arap belagatı teorisyeni Hatîb Kazvî'nin (v. 739/1338) *el-İzâh fi'l-me'ânî ve'l-beyân* adlı eserine yazdığı şerhtir.⁹⁸ Esere henüz ulaşılammıştır. Cemâleddin Aksarâyî'nin (v. 791/1388-89 [?]) de aynı adı taşıyan bir eseri olup günümüze ulaşmıştır.⁹⁹

3. Nispeti Kesin Olmayan Eserler

Bazı Osmanlı tarihi kitaplarında¹⁰⁰ devlet adamlarına ithaf edilen eserler arasında sayılan *Şerb-i Müşkilâtı Kur'ân*, *Şerb-i Müşkilâtı ehâdîs*,¹⁰¹ *Mecma'u'l-fuâd*,¹⁰² *Keşşâf Tefsiri Hâşiyesi*¹⁰³ gibi eserler Alâeddin Esved'e dair bir kısım çalışmalarda onunmuş gibi gösterilmektedir.¹⁰⁴ Hâlbuki bu eserlerden *Mecma'u'l-fuâd*'in müellifi belli değildir,¹⁰⁵ diğerleri de kaynaklarda¹⁰⁶ ve muasır çalışmalarda devrin namı alimi Cemâleddin Aksarâyî'ye (v. 791/1388-89 [?]) nisbet edilmektedir.¹⁰⁷

Alâeddin Esved'in, mesaisini ulûm-i İslâmiyye içerisinde tefsir, hadis, kelam disiplinlerine değil de fıkha hasrettiği anlaşılmaktadır. Henüz kurulum aşamasında olan Osmanlı idaresinin ve adlî müesseselerin teşri' sahasında ortaya konulacak eserlere olan ihtiyacı ve gerek ferdî gerek sosyal ve idari hayatla ilgili pek çok problemin çözümünün, fikhî çalışmalara/hukuk metinlerine bağlı olması, Alâeddin Esved'in fıkha eğilmesinin sebebini ortaya koymaktadır. Öte yandan, bir müderris olan Alâeddin Esved'in aynı zamanda bir devlet memuru, yerine göre bir hâkim, kimi durumlarda bir müftü olduğunu da göz önünde

⁹⁶ *Hüdâye* şârihi Ekmelüddin el-Bâbertî'nin (v. 786/1384) *el-İnâye*'si üzerine el-Sâdî Çelebî (v. 945/1539) tarafından yazılan hâşiye.

⁹⁷ İbn Âbidîn, *Minbatü'l-Hâlik ale'l-Bahri'r-râik*, (İbn Nüceym, el-Bahrü'r-râik ile birlikte), Darü'lkitabi'l-islami, t.y., 7/97.

⁹⁸ Katib Çelebi, *Keşfü'z-ẓunûn*, 1/211; Bağdatlı, *Hedîyyetü'l-arifin*, 1/726; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemül-müellifin Teracimu musannifi'l-kütübü'l-Arabîyye* (Beyrut: Dâru İhyâ'it-türâsi'l-Arabî, 1957), 7/158.

⁹⁹ 776 (1374-75) tarihli müellif hattı nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Damad İbrâhim Paşa, nr. 1020) kayıtlıdır. (Mustafa Öz, "Cemaleddin Aksarâyî" *Tu'rkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993) 7/308.)

¹⁰⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 1/536.

¹⁰¹ Bu ikisi şehzâdeliği zamanında Yıldırım Bayezid'a ithaf edilmiştir. (Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 1/536.)

¹⁰² Belagatten Sekkâkî'nin (ö. 606/1209) *Miftâh* adlı eserinin muhtasar bir şerhi olup I. Murad'a ithaf edilmiştir. (Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 1/536.)

¹⁰³ Çandarlı Halil Hayreddin Paşa'ya ithaf edilmiştir. (Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 1/536.)

¹⁰⁴ Bkz. Sefa Öcal, "Alâeddin-i Esved (Kara Hoca) ve İznik Medresesi", 47; Zuhûrî Danışman, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* (İstanbul: 1. Basım, 1964), 3/132.

¹⁰⁵ Bkz. Uzunçarşılı, "I. Murad", *İslâm Ansiklopedisi (İA)* (İstanbul: 4. Basım, 1979), 8/598.

¹⁰⁶ Bkz. Taşköprizâde, *Şekâik*, 18; Mecdî, *Hadâik*, 40; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/266; Bağdatlı, *Hedîyyetü'l-arifin*, 2/165.

¹⁰⁷ Bkz. İrfan Görkaş, *Cemaleddin Aksarâyî'nin Hayatı ve Eserleri* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995), 49-58; Öz, "Cemaleddin Aksarâyî", 7/308-309.

tutmak lazımdır. Dolayısıyla, kendisine intikâl eden/sorulan meseleleri İslam hukuku açısından çözüme kavuşturması gerekiyor, bu da fikhî çalışmaları gerekli kılıyordu.

Alâeddin Esved'in bütün eserlerinin metin değil, şerh türünde kaleme alınmış olması da dikkat çekici olmakla beraber şaşılacak bir durum değildir. Şu sebeple ki, “Osmanlı ilim hayatı, tevârüs ettiği ilim geleneğine sıkı sıkıya bağlıdır. Söz konusu gelenek, o güne kadar kurucu metinlerini, otorite âlimlerini çoktan çıkarmış, bilimsel yöntemlerini yerli yerine oturtmuş, eğitim kurumlarını yerleştirmiş ve olgunluk çağına ulaşmış bir gelenektir. Dolayısıyla verilecek bütün eserler ne kadar özgün olurlarsa olsunlar, söz konusu geleneğin bir devamı olacaklardır. O halde geç dönem âlimlerinin yapacakları en önemli ilmî faaliyet, mevcut metinleri anlamak, açıklamak, delillerini tartışmak, pekiştirmek, dönemsel ihtiyaçlara cevap verecek tarzda işlemek, yeniden tasnif etmek ve de sağlıklı bir şekilde bir sonraki kuşağa aktarmak –ki bu son derece önemlidir- vb. hususlardır. Bu noktada şerh, hâşiye, ta'lik, ihtisar gibi yöntemler önem arz etmektedir.”¹⁰⁸

Sonuç

Alâeddin Ali b. Ömer el-Esved'in yaşadığı dönem (VIII/XIV. asır), bazılarının göre fıkıh tarihi açısından telif eserlerin yazılmaz olduğu, şerh-hâşiye türü eserlerin yaygın olarak kaleme alındığı, taklid ruhunun tavan yaptığı, fıkıhın durakladığı/donuklaştığı çağ olarak nitelenmektedir. “Şerh-hâşiye türü çalışmalar” şeklinde dudak bükülen yazım tekniğinin bazı çevrelerde “orijinaliteden uzak ve tekrarlarla malul” bir metin üretim biçimi olduğuna dair yaygın ve –bizce yanlış- bir kanaat vardır.

Yukarıdaki tespit Alâeddin Esved hakkında geçerli olmadığını söylenebilir. Zira müderrislik makamını elde etmesi, Selçuklu'dan Osmanlı'ya tevarüs eden ilim silsilesinin muhkem bir halkasını teşkil etmesi, alanında mümtaz öğrenciler yetiştirmesi ve her biri esaslı metinleri şerh etmesi, Alâeddin Esved'in ilimdeki mertebesini ortaya koymaktadır. Bu husus ayrıca onun Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda ve eğitim sisteminin şekillenmesinde damgasını vuran mühim şahsiyetlerden biri olduğunu göstermektedir.

Alâeddin Esved'in kendi yaşadığı çevre ve dönemle sınırlı bir etkiye sahip olmadığı, tesirinin asırlar sonrasına uzandığı anlaşılmaktadır. Bu etki; onun yetiştirdiği namlı öğrencileri vasıtasıyla Osmanlı ilim tarihine katkıda bulunmasında tezahür ettiği kadar, İbn Kemal Paşa (v. 940/1534), el-Hamevî (v. 1098/1687), Mevlânâ Mehmed İzmirî (v. 1165/1751) ve İbn Âbidîn (v. 1252/1836) gibi kendisinden sonra yaşayan müelliflerin, eserlerinde Alâeddin Esved'e atıf yapmalarında ya da onun kitaplarını kaynak göstermelerinde de ortaya çıkmaktadır.

Öte yandan Alâeddin Esved'in özellikle iki eserinde şerhe konu ettiği metinlerin genel olarak Hanefî, özel olarak da Osmanlı ilim havzasında oldukça önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Bunlardan birisi Habbâzî'nin fıkıh usûlüne dair kaleme aldığı *el-Muğnî*'si, diğeri de Burhanüşşeria'nın *el-Hidâye*'den özetlediği fıkıhın furû'una dair *el-Vikâye*'sidir. *el-Muğnî*,

¹⁰⁸ Mesut Kaya, “Osmanlı İlim Geleneğinde Şerh ve Hâşiye Yazıcılığı -Ahmed el-Karamânî'nin Tefsiri/Zemahşerî Şerhi Örneği-”, *Marife*, Yaz 2015, 15/1, s. 12-13.

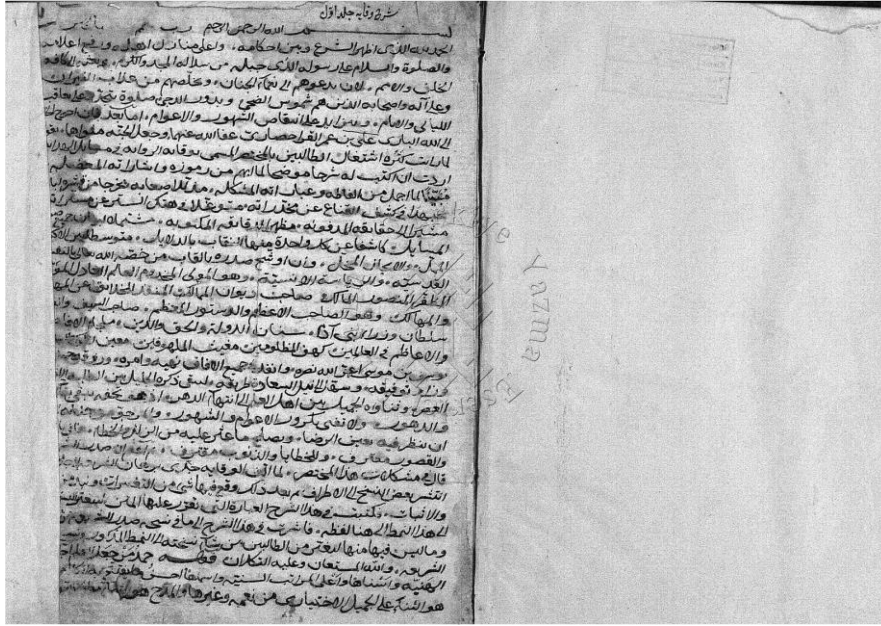
Osmanlı medreselerinde usûl alanında okutularak üzerine birçok şerh ve haşiye çalışmaları yapılmıştır. Alâeddin Esved'in, üzerine *el-İnâye* şerhini yazdığı *el-Vikâye* ise Hanefî literatüründe en sağlam ve muteber metinlerden biri olup Osmanlı medreselerinde furû' alanında okutulmuştur. Alâeddin Esved'in *el-Vikâye*'yi şerh etmesinden sonra Osmanlı fakihlerinin şerh, haşiye ve tercüme tarzı çalışmalarla bu esere ilgilerinin arttığı görülmektedir. Bu manada Alâeddin Esved'in *el-Vikâye* üzerine yapılan çalışmalara öncülük ettiği söylenebilir. Aynı zamanda Alâeddin Esved ilk dönem Osmanlı fakihlerinden birisi olduğundan ve Osmanlı havzasında telif geleneğinin kendisi ile başladığı kabul edildiğinden onun kaleme aldığı çalışmaların dönem itibariyle ayrı bir önemi olduğunda şüphe yoktur.

Diğer taraftan İslam düşünce mirasının büyük çoğunluğu ve Alâeddin Esved gibi daha nicelerinin eserleri hâlâ yazma vasfını taşımakta ve kütüphanelerin tozlu raflarında kendilerine el uzatacak himmet sahiplerini beklemektedir. Bu yazmalar incelenerek gün yüzüne çıkarıldığında hem ecdada vefa borcu yerine getirilecek hem de yazdıkları eserlerin özgünlüğü görülecektir. Biyografi kaynaklarında usûlcü kimliği ön plana çıkartılan ve hakkında "ulûm-u mütenevvia ile mevsuf bir feylesof" değerlendirilmesi yapılan Alâeddin Esved'in iş bu yönlerinin de ortaya çıkartılabilmesi için, onun diğer eserlerinin de tahkik ve tahlil edilmesi gerekmektedir. Bu meyanda günümüz araştırmacılarına büyük görevler düşmektedir.

Ekler

Ek 1. *el-İnâye fî şerhi'l-Vikây'e*'nin ithaf metnini içeren mukaddimesi. (Süleymaniye Ktp.

Esad Efendi Nüshası, no. 1590, vr. 1.)

Ek 2: *Künûzü'l-envâr fî şerhi Rumûzi'l-esrâr*'ın ithaf metnini içeren mukaddimesi

Kaynakça

- Akgündüz, Hasan. *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi*. İstanbul: Ulusal Yayınları, 1997.
- Aktepe, Münir. “Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/214. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Âşıkpaşazâde, Derviş Ahmed Âşıkî. *Tevârih-i âli Osmân (Aşıkpaşazâde Tarihi)*. İstanbul: Matbaa-i âmire, 1332/1913.
- Âşıkpaşazâde. *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*. şr. Hüseyin Nihal Atsız. İstanbul: M.E.B., 1992.
- Bağdatlı, İsmail Paşa. *Hediyetü'l-ârifin ve Esmâü'l-müellifin*. 2 Cilt. İstanbul: 1951.
- Bedir, Murteza. “Osmanlı Tarihinin Kuruluş Asrı'nda (1389'a kadar) İlmiye'ye Dair Bir Araştırma: İlk Fakihler,” *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları* 1. (İstanbul: Bahar, 2006), 23-39.
- Bekdemir, Sezayî. *Sadriüşşeria Es-Sâni'nin Hukukçuluğu (Et-Tavzîh fî Halli Ğavâmizi't-Tenkâh Adh Eseri Bağlamında)*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Bilge, Mustafa. *İlk Osmanlı Medreseleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1984.
- Bursalı, Mehmet Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. 3 Cilt. İstanbul: Amire Matbaası, 1334/1915.
- Cici, Recep. *Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları*. Bursa: Arasta, 2001.
- Danışman, Zuhûrî. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. 14. Cilt. İstanbul: 1964.
- Edip Cemil Mustafa el-Azm. *es-Sirru'l-Mesûn alâ Keşfi'z-zunûn*. thk. Muhammed Ramazan Yusuf, Beyrut: Daru'l-Beşairi'l-İslamiyye, 1. Basım, 2004.
- Edirnevi, Mehmed. *Hadaiku's-Şakaike: Şakaike-i Nu'maniyye ve Zeyilleri*. nşr. Abdulkadir Özcan. İstanbul:1989.
- el-Fibrisü's-şamilü li't-türasi'l-arabiyyi'l-İslâmiyyi el-mabtût*. 12 Cilt. Amman: Müessetü Ali Beyt, 2001.
- Esved, Alâeddin. *el-İnâye fî şerhi'l-Vikâye*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 590, 1b-285a.
- Esved, Alâeddin. *Künûzü'l-envâr fî şerhi Rumûzi'l-esrâr*. İstanbul: Nuruosmaniye Kütüphanesi, 1334, 1a-336a.
- Esved, Alâeddin. *Şerhu'l-muğni fî usûli'l-fikh*. Dublin: Chester Beatty Kütüphanesi, 3590, 3a-191b.
- Fazlıoğlu, İhsan. “İznik'te Ne Oldu? Osmanlı İlmî Hayatının Teşekkülü ve Davûd Kayseri”. *Nazariyat İslâm Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi* 4/1 (Ekim2017), 1-68.
- Gelibolulu Mustafa Ali Efendi. *Kitabü't-tarih-i künbü'l-abbar*. nşr. Ahmed Uğur vd. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 1997.
- Görkaş, İrfan. *Cemaleddin Aksarayi'nin Hayatı ve Eserleri*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995.
- Günay, Hacı Mehmet. “İznikli Alaeddin Esved (Kara Hoca) Ve Osmanlı İlim Geleneğindeki Yeri,” *Uluslararası İznik Sempozyumu*, (5-7 Eylül 2005).

- Habeşî, Abdullah Muhammed. *Camîu's-surâh ve'l-havâşî*. 3 Cilt. Abu Dabi: 2004.
- Hamevî, Ahmed Muhammed. *Gamzî 'Uyûni'l-besâir Şerbu'l-Eşbâh ve'n-nezâir*. Beyrut: 1. Bs., Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1405/1985.
- Hoca Sadettin Efendi. *Tâcü't-Tevarih*. haz. İsmet Parmaksızoğlu. , 5 Cilt. Ankara: Kültür Bakanlığı, 2. Basım, 1992.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin. *Minbatü'l-Hâlık ale'l-Babri'r-râik*, (İbn Nüceym, el-Bahrü'r-râik ile birlikte). 8 Cilt. Darü'l-kitabî'l-islami, t.y.
- İbn Kemâl Paşa, Şemseddin Ahmed b. Süleyman. *Mühimmâtü'l-müftâ fî furû'î'l-Hanefîyye*, thk. Abdulaziz el-Ammâr. Riyad: 1. Bs. Mektebetü'l-ubeykân, 1439/2018.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin. *Osmanlı Bilim Mirası*. 2 Cilt. İstanbul: Yapı Kredi, 2017.
- İşpirli, Mehmet. "Lakap". *Tu'rkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/67. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- İzmîrî, Mevlânâ Mehmed b. Velî b. Rasul. *Kemâlî'd-dirâye ve cem'u'r-rivâye ve'd-dirâye min şürûhi'l-Mülteka'l-ebhur*. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, ty.
- Jorga, Nicolae. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. çev: Nilüfer Epçeli. 5 Cilt. İstanbul: Yeditepe, 2005.
- Karabulut, Ali Rıza- Karabulut, Ahmet Turan. *Dünya Kütüphanelerinde Mevcut İslam Kültür Tarihi ile İlgili Eserler Ansiklopedisi*. 6 Cilt. Kayseri: Mektebe Yayınları, ts.
- Kâtib Çelebî. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. nşr. Şerâfeddin Yaltkaya. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'ihyâi't-turâsî'l-Arabî, ty.
- Kâtip Çelebi. *Süllemü'l-vusûl ilâ tabakati'l-fuhûl*. 6 Cilt. İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırmaları Merkezi (IRCICA), 2010.
- Kefevî, Mahmud b. Süleyman el-Hanefî. *Ketâibü a'lâmi'l-abyâr min fukahâ-i mezhebi'n-Nu'mâni'l-mubtâr*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 1931, 1a-416b.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-müellifîn Teracimu musannifi'l-kütübî'l-Arabîyye*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'ihyâi't-turâsî'l-Arabî, 1957.
- Leknevî, Abdülhay. *el-Fevaidü'l-behiyye fî teracimi'l-Hanefîyye*. Kahire: Daru'l-kitabî'l-İslamî, ty.
- Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi. *Mecelletü'n-nisab*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, 628, Kültür Bakanlığı, Tıpkıbasım, Ankara: 2000.
- Nasrattınoğlu, İrfan Ünver. *Afyonkarabisar'lı Şairler, Yazarlar, Hattatlar*. Ankara:1971.
- Neşrî, Mehmed. *Kitab-ı Cibân-nümâ, Neşrî Tarihi*. nşr. Faik Reşit Unat-Mehmed A. Köymen. 2 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2. Basım, 1987.
- Nişancı Mehmet Paşa. *Nişancı Mehmet Paşa Tarihi ve Osmanlı Tarihi Zeyli*. İstanbul: Kamer Neşriyat, 1983.
- Öcal, Sefa. "Alâeddin-i Esved (Kara Hoca) ve İznik Medresesi". *Türk Dünyası Tarih Dergisi* 93 (Eylül, 1994).
- Sezgin, Fuat. *Geschichte des Arabischen Schrifttums*. 17 Cilt. Leiden: Brill, 1967-2015.
- Süreyya, Mehmed. *Sicilli Osmanî (Tezkire-i Meşâbîr-i Osmanîyye)*. 1-4 Cilt. İstanbul: Amire matbaası, 1311/1893.
- Şemseddin Sâmî. *Kamûsu'l-Âlâm*. 6. Cilt. Ankara: Kaşgar, Tıpkıbasım, 1996.

Şevkânî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ali. *el-Bedru't-tâli' bi mebâsini men ba'de't-tâsi'*. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, ts.

Taşköprizâde, İsamuddin Ahmed b. Mustafa. *eş-Şakâiku'n-nu'mâniyye fî 'ulemâi'd- Devleti'l-Usmâniyye*. Beyrut: Daru'l-kitabi'l-arabî, 1975.

Turgut, Vedat. "Osman Gazi'nin Hanımları ve Çocukları". Vakanüvis: Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, Söğüt Özel Sayısı (2019), s. 67-80.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. "I. Murad". *İslam Ansiklopedisi (İA)*. 8/598. İstanbul: 4. Basım, 1979.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Çandarlı Vezir Ailesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2. Basım, 1986.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Taribi*. 6 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994.

Zirikî, Hayreddin. *el-A'lâm, Kâmûs'u Terâcim li-eşberi'r-ricâli ve'n-nisâi mine'l-'Arabi ve'l-müsta'rabîne ve'l-müştirikîn*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ilmî li'l-melâyîn, 15. Basım, 2006.